

prof. dr hab. Krzysztof Bracha
Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

Rękopisy biblioteczne kapituły kieleckiej XIV-XV wiek

Bardzo wcześnie jeszcze przed założeniem kolegiaty Kielce stały się ośrodkiem dóbr biskupów krakowskich. Być może biskupstwo krakowskie otrzymało te tereny już od Bolesława Krzywoustego i rozpoczęło tu ożywioną działalność. Według Jana Długosza w 1141/42 r. zmarł w Kielcach bp krakowski Radost. W 1171 r. bp krakowski Gedka ufundował kolegiatę w Kielcach, choć według Jana Długosza "nulla ... extant foundationis et dotacionis privilegia". Na utrzymanie scholastyka i kustosa nowej kolegiaty oddano uposażenie starszego kościoła św. Wojciecha. Zbudowano kolegiatę, budynki dla 4 prałatów i 6 kanoników oraz kilkunastu wikariuszy, co dało początek osadzie targowej i wczesnomiejskiej. Fundacja kolegiaty w Kielcach, a wraz z nią wspólnoty kanoników była czynnikiem nie tylko miastotwórczym, wpływając na rozwój życia gospodarczego (odpusty, jarmarki, targi), lecz także kulturalnym. Obowiązki duszpasterskie (*cura animarum*), prowadzenie *officium divinum* oraz szkoły kolegiackiej wymagało bowiem posiadania książek, czyli biblioteki.

Dotychczasowa literatura przyjmuje istnienie przy kolegiacie kieleckiej szkoły już w II poł. XII w., powstałej wraz z fundacją kolegiaty w 1171 r. Scholastyk jest z kielecką kolegiatą łączony, wedle tradycji powtórzonej przez Długosza, już począwszy od pierwotnej fundacji. Początkowo osobiście zajmował się nauczaniem, później tylko kierował szkołą i obsadzał personalnie, oddając funkcję nauczycielską wikariuszom – wicescholastykom. W każdym razie jego pojawienie się potwierdza istnienie szkoły. Jednak w źródłach scholastyk wystąpił po raz pierwszy dopiero w dokumencie z 1229 r., najpóźniej ze wszystkich kieleckich prałatów. Był nim scholastyk Henryk, który został wymieniony w dokumencie wraz z magistrem Ganfrydem, zapewne obcokrajowcem, zastępcą scholastyka, czyli właściwym nauczycielem, który jak się wydaje, nie był kanonikiem. Ganfryd jak świadczy tytuł magistra, dysponował cenzusem wykształcenia uniwersyteckiego, czyli zgodnie z ówczesnymi wymogami wobec nauczycieli, co stało się jednak regułą dopiero w XV w. Innymi słowy już w 1229 r. poznajemy po raz pierwszy pełny skład szkoły kolegiackiej kierowanej przez scholastyka i prowadzonej przez nauczyciela, graduata, co może dobrze świadczyć o jej kształcie organizacyjnym, personalnym i poziomym, przynajmniej w I poł. XIII w. Choć poziom nauczania zależał zwykle od praktyki, warunki organizacyjne zostały spełnione.

Z perspektywy wieków znamy kilkunastu scholastyków kieleckich, m.in.: z XIII w., oprócz wspomnianego wyżej Henryka (1229 r.), Mikołaja i Krystyna, z XIV w.: Grzegorza, Jana, Wieńczysława zwanego Jaja, Jana Hildebrandowica z Tarczka, Mikołaja Stanisławowica z Radoszkowa, z XV w. zaś: Piotra z Chrzastowa, Michała z Szydłowa, Mikołaja Czulica oraz Mikołaja ze Żnina.

Późniejsze zaś doniesienia Długosza przynoszą kilka szczegółów, m.in. potwierdzają istnienie budynku szkoły. Kronikarz mówi o scholastyku Mikołaju ze Żnina i dalej określa lokalizację budynku szkoły na działce należącej do jej uposażenia położonej między miastem

a kolegiatą: „scola praefata habet aream propriam inter ecclesiam et oppidum Kyelczyense sitam et domum in eam constructam”.

Z relacji Długosza dowiadujemy się także o obowiązkach liturgicznych scholarów. Kieleccy uczniowie mieli obowiązek w każdą niedzielę, święto i w dni powszednie śpiewania na mszy świętej zw. prymaria i niesporów, w dni powszednie śpiewać mieli tylko sumę. Zwolnieni zaś byli ze śpiewania innych godzin. Były to zatem obowiązki nie odbiegające od wymaganego standardu dla tej kategorii szkół, czyli w bezpośrednim kontekście – nauki śpiewu liturgicznego i szerszym – przygotowania do świadomego odbioru liturgii. Według Antyfonarza Kieleckiego z 1372 r. w Kielcach istniał chór liturgiczny złożony z wikariuszy i zespołu chłopięcego. Uczestnictwo w liturgii było bowiem czynnikiem formacyjnym, kontynuacją edukacji nie tylko dla scholarów. Udział w chórze stanowił ponadto, podobnie jak jałmużna, podstawę utrzymania się uczniów.

Niewielka jednak grupa 5–6 zaledwie studentów wpisanych do metryki Uniwersytetu Krakowskiego w XV w. (jako pierwszy imatrykułował się w Krakowie niejaki Michał s. Stefana z Kielc w 1406 r.) w porównaniu z liczbą 19 studentów pochodzących z Bodzentyna, 72 z Tarnowa, 60 z Sandomierza, 52 z Opatowa, 47 z Pilzna, czy 37 z Wiślicy z tego samego stulecia, nie przekonuje chyba o jakimś szczególnie wysokim poziomie miejscowego nauczania. Dwóch studentów wpisanych w 1475 r., może jednak świadczyć o restauracji jej funkcjonowania około tego roku, co być może należy wiązać z działalnością scholastyka Mikołaja ze Żnina, „męża o rzadkiej szlachetności i pracowitości”, jak podkreślał Jan Długosz. Utrzymywał on z własnych funduszy wikariusza wieczystego oraz rektora szkoły kolegiackiej. Renesans szkoły kieleckiej może ponadto potwierdzać uwaga Długosza, że od 1470 roku scholasteria miała awansować z czwartego miejsca w hierarchii godności prałackich po kustoszu (miejsce potwierdzone ostatnio w 1325 r.) na miejsce trzecie.

Kolekcja rękopisów średniowiecznych od lat 70-tych przechowywana w siedzibie Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Kielcach w formie depozytu jest w dużej części pozostałością dawnej Biblioteki kapituły kieleckiej. Historia biblioteki wymaga pogłębionych studiów, ponownej inwentaryzacji (opublikowany przez ks. prof. Jerzego Wolnego w 1971 r. inwentarz - zob. niżej: Bibliografia - jest dziś już niewystarczający i przestarzały) oraz nowoczesnego katalogu, tym bardziej, że mimo niewielkich rozmiarów jej zawartość jest godna wnikliwej uwagi i badań. Stanowi bowiem przykład zachowanego niemal w komplecie i nierozproszonego od czasów średniowiecza bardzo interesującego i świetnie dobranego zbioru prymarnych dzieł polskiego i europejskiego piśmiennictwa z XIII-XV w. Z oczywistych względów przeważają dzieła o treści teologicznej i z przeznaczeniem pastoralnym, które docierały do Kielc przede wszystkim z Krakowa drogą wymiany ludzi i idei. Część rękopisów mogła być kopiowana na miejscu, choć jest to kwestia wymagająca badań kodykologicznych. Znamy imię Falisława (Chwalisława) ur. w Nysie na Śląsku ok. 1350 r. wikariusza kanonika kieleckiego Mikołaja Goworka (zm. 1376 r.), na którego zamówienie skopiował w 1372 r. słynny "Antyfonarz Kielecki" (przechowywany dziś w skarbcu katedry kieleckiej) oraz Sulisława, introligatora, wikarego kieleckiego (Ms. 7). Duża część rękopisów pochodziła od Stanisława z Jankowic (Janikowic?, Janowic?), nie w pełni zidentyfikowanego kanonika krakowskiego, prebendarza w Chotlu Rycerskim, a później kanonika kieleckiego (Ms. 10, 13, 14, 19, 21, 23, 27), którego można uznać za prawdziwego miejscowego bibliofila i miłośnika książek z czasów średniowiecza. Wiele rękopisów jest opatrzonych glosami w języku polskim oraz niemieckim.

Kolekcja zawiera 29 rękopisów głównie z XV w. ze zbiorów dawnej biblioteki kolegiaty kieleckiej. Najstarszy pochodzi z XIV w. (1394 r.) i jest to import z klasztoru kanoników regularnych w Kłodzku (Ms 15). Największą grupę stanowią zbiory kazań łacińskich wybitnych polskich i europejskich kaznodziejów, w tym co jest warte uwagi, duża grupa sermones najbardziej znanych praskich kaznodziejów, m.in.: Hieronima z Pragi

(Johannes Silvanus, Publicanus) *Exemplar salutis aeternae; Linea salutis aeternae* (Ms. 20, 28, 31); Jana Milicza z Kromierzyża *Postylla: Sermones de tempore et de sanctis* (Ms. 10, 21); Jana Szczekny (Štěčna) *Sermones de sanctis* (Ms. 11); Konrada Waldhausera *Postilla super evangelia dominicalia* (Ms. 12), ponadto Peregryna z Opola *Sermones de sanctis, Sermones de tempore* (Ms. 31); Mikołaja Wiganda *Sermones de tempore* (Ms. 16); Macieja z Legnicy *Postilla parva*; Pawła z Zatora *Sermones de sanctis*; Łukasza z Wielkiego Koźmina *Postilla super evangelia dominicalia* (Ms. 22, 27) oraz Wilhelma Peralda *Sermones super ewangelia dominicalia*; Henryka z Friemaru *Sermones super epistolas dominicales* (Ms. 14); *Sermones de decem praeceptis/Tractatus de decem praeceptis* (Ms. 19); Hugona de Sancto Caro *Postilla super evangelia dominicalia* (Ms. 30); poza tym komentarze biblijne: Konrada z Sołtowa (Soltau) *Lectura super Psalterium*; Mikołaja Gorrana *Commentarius super evangeliam sancti Lucae* (Ms. 29); podręczniki dla spowiedników: *Summa de virtutibus et vitiis*; Bartłomieja de Sancto Concordio *Summa de casibus/Summa Pisana*; wykłady mszy: Mikołaja Stör'a *Expositio missae* (Ms. 30); dykcjonarze: Jana Marchesinusa *Mammotrectus* (Ms. 11); apokryfy ST: *Vita Adae et Evae* (Ms. 21); zbiory prawa miejskiego: *Iura civilia civitatis Meydburgensis* (Ms. 28).

Do unikatów dzieł należy zaliczyć:

- *Gaude Mater Poloniae* - najstarszy rękopis w Polsce XIII-wiecznej pieśni hymnicznej zachowany w słynnym „Antyfonarzu kieleckim” z 1372 roku. To średniowieczna *Carmen patriae*, śpiewana do dziś m.in. w czasie inauguracji roku akademickiego, zamiennie z pieśnią *Gaudeamus igitur*.

- *Statuta vel praecepta scholarium* - unikatowy fragment dydaktycznego poematu żakowskiego, znanego w Europie od XIII w. i zachowanego w formie skrawka makulaturowego (dawnej zakładki?) między kartami rękopisu Ms. 11 z częściowym tłumaczeniem na język polski 55-tego wiersza *Statuta*. Zachowany unikatowy tekst brzmi jak następuje: „Ne graventur nimium per studium scolares; Ipsi solent ludere dies per scolares by nye byli zaczy vczaszeny” („By nie byli zanadto obciążeni pracą (nauką) uczniowie. Mają oni bowiem w zwyczaju bawić się w ciągu dnia”). W zgodnej opinii badaczy jest to jedyne znane dotychczas świadectwo znajomości w Polsce wymienionego dydaktycznego poematu oraz dowód istnienia przekładu na język średniowiecznej polszczyzny.

Bibliografia

Inwentarze:

ks. R. Nir, *Katalog rękopisów biblioteki Seminarium Duchownego w Kielcach*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” (dalej ABMK), 1980, t. 41, s. 91-126.

ks. J. Wolny, *Inventaire des manuscrits théologiques médiévaux de la Bibliothèque du chapitre à Kielce*, „Mediaevalia Philosophica Polonorum”, 1971, t. 16, 1971, s. 43-85.

Inne publikacje:

R. Bernagiewicz, *Recepcja tradycji neumatycznych w notacji Graduału Wiślickiego w świetle neum liquescentes* (praca dr KUL, 1999 r.).

K. Bracha, *Statuta vel praecepta scholarium. Przyczynek do dziejów najstarszej szkoły w Kielcach w XV w.*, „Studia Muzealno-Historyczne” (dalej SMH), 2011, t. 3, s. 31-51.

K. Bracha, *Kazanie na I Niedzielę Adwentu jako wprowadzenie do Postylli Super evangelia dominicalia Łukasza z Wielkiego Koźmina*, w: *Kaznodziejstwo średniowieczne. Polska na tle*

Europy. Teksty-atrybucje-audytorium, red. K. Bracha, współpraca A. Dąbrówka, Warszawa 2014 (Colloquia Mediaevalia Preadicatoria, Vol. I), s. 33-48.

E codicibus Kielcensibus, wyd. W. Kętrzyński, Lwów 1888 (Monumenta Poloniae Historica, t. 5), s. 997-1002.

P. Kardyś, *Przyczynki do dziejów księgozbioru kolegiaty kieleckiej w średniowieczu i okresie wczesno nowożytnym*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” (dalej BBJ), 2006–2007, R. LVI–LVII, s. 17-44.

P. Kardyś, *Dwa rękopisy Adama wikarego darowane kolegiacie kieleckiej w 1430 r.*, „Między Wisłą a Pilicą”, 2011, t. 12, s. 55-64.

P. Kardyś, *Stanisław z Jankowic - kanonik kielecki z XV w. i jego księgozbiór*, SMH, 2011, t. 3, s. 87-97.

A. Kwaśniewski, *Księgozbiory prywatne zachowane w Bibliotece Kapituły Kieleckiej (XV-XVIII wiek)*, BBJ 2012, t. 62, s. 69-95.

A. Kwaśniewski, *Księgozbiór kanonika kieleckiego Wojciecha Strzemeskiego (†1602r.) w świetle inwentarza z 1650 roku*, „Rocznik Kolbuszowski”, 2012, t. 12, s. 87-107.

A. Kwaśniewski, *Księgozbiór kapituły kieleckiej w świetle inwentarza z 1598 roku*, ABMK, 2013, t. 99, s. 43-92.

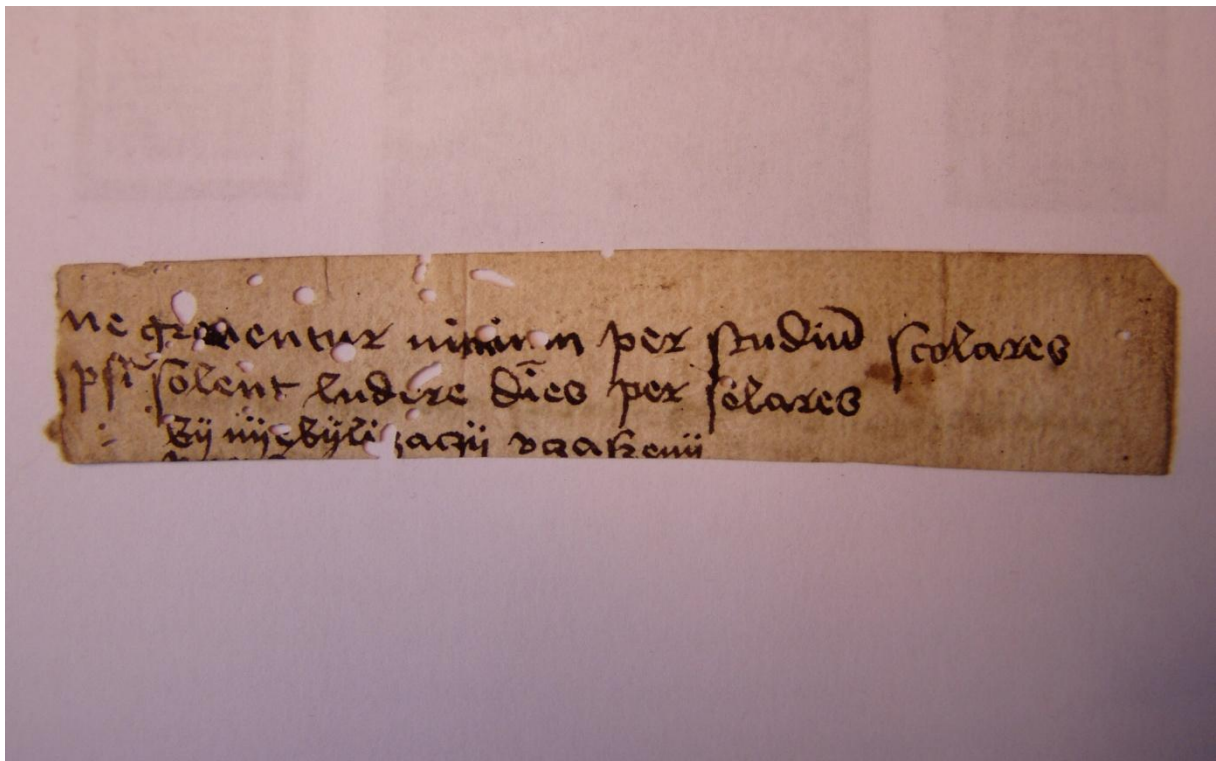
T. Miazga, *Antyfonarz kielecki z 1372 roku pod względem muzykologicznym*, Graz 1977.

B. Pudelska, *Graduał wiślicki z Biblioteki Seminarium Duchownego w Kielcach, sygn. 1995 (sygn. A. 2608) RL 1, jako przedmiot badań muzykologicznych* (praca mgr w Instytucie Muzykologii KUL).

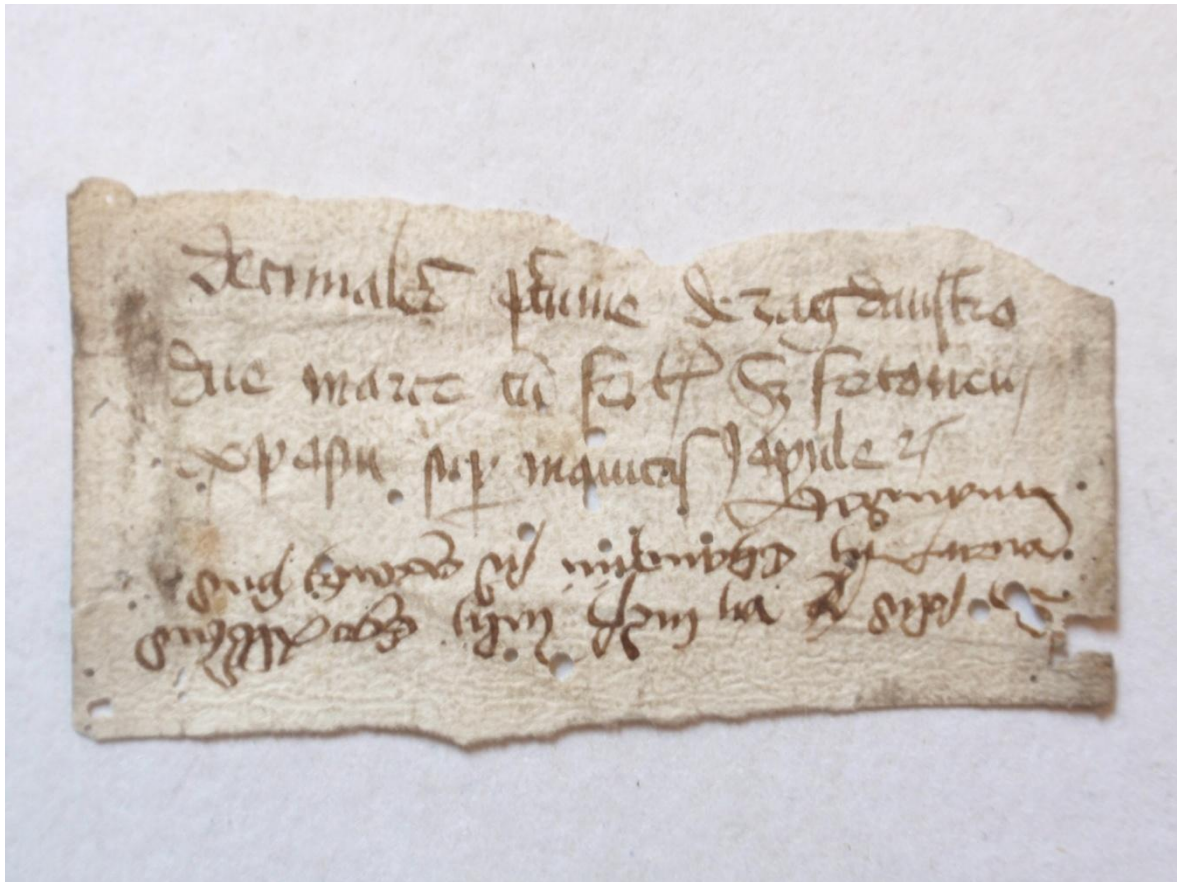
Zb. Rogala, *Rękopis średniowiecznego gradułu Biblioteki seminarium duchownego w Kielcach*, w: *Księga jubileuszowa 1727-1977*, Kielce 1977, s. 235-254.

J. Zdanowski, *Iluminowane rękopisy księgozbiorów kapituły katedralnej i Seminarium duchownego w Kielcach oraz kościoła parafialnego w Miechowie*, Kielce 1929.

Ilustracje:

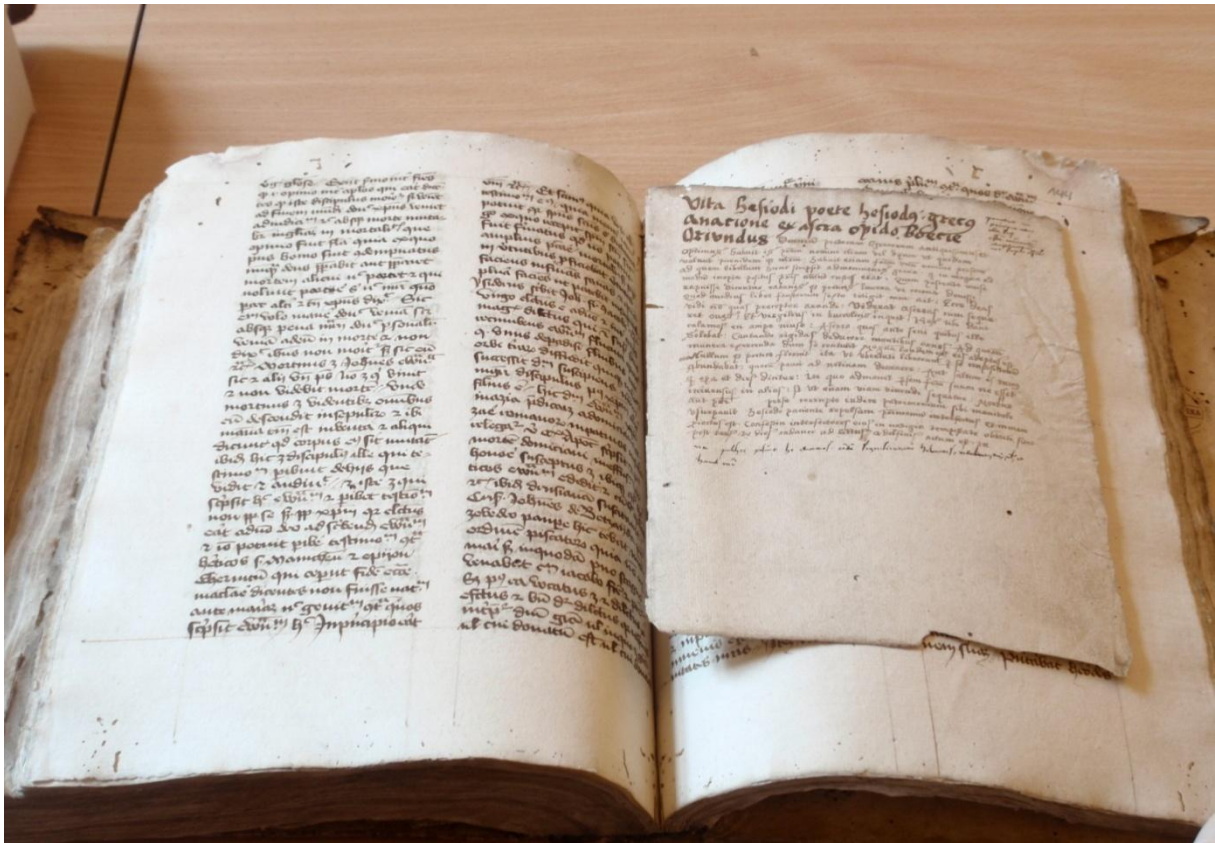
1. Fragment makulaturowy (zakładka?) z 55-tym wersem *Statuta vel praecepta scholarium*, Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego w Kielcach (dalej BWSD Kielce) sygn. Ms.11.

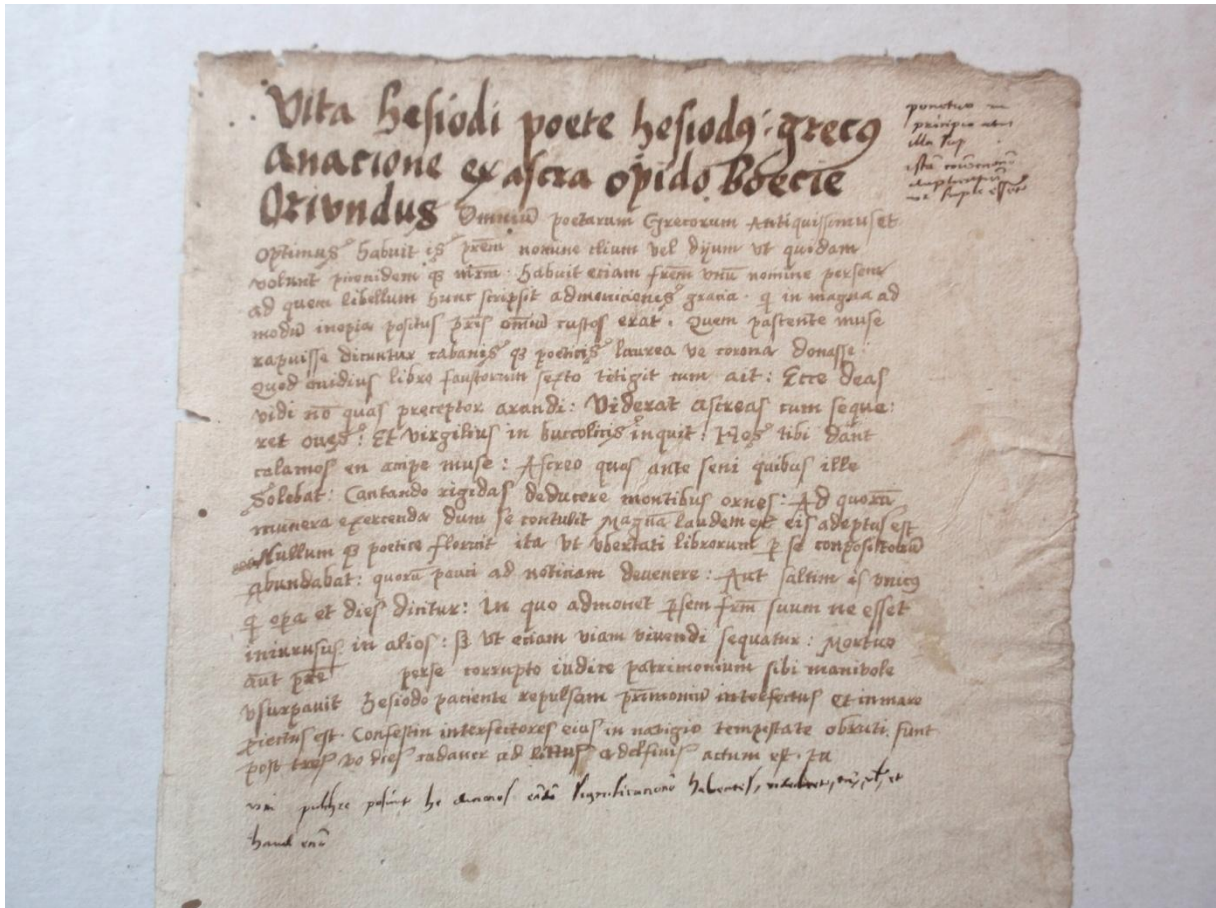
2. Fragment makulaturowy (zakładka?), w górnym wierszu m.in.: „de Zagdansko”, BWSD Kielce sygn. Ms.11.

3. Fragment makulaturowy (zakładka?) z tekstem: „Nobili domino Kyclcze”, BWSD Kielce sygn. Ms.11.

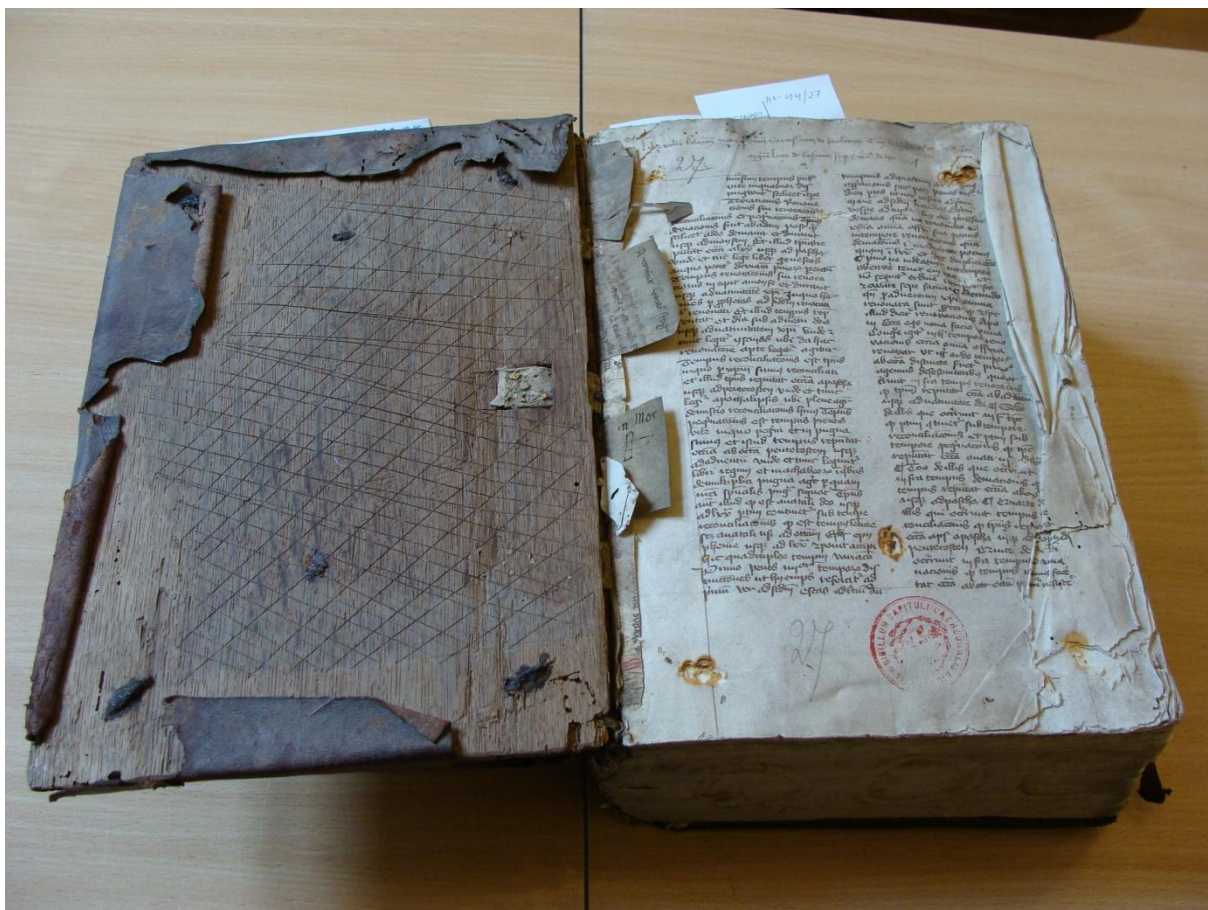
4. Luźna karta z fragmentem *Vita Hesiodi*, BWSK Kielce sygn. Ms.11.

5. Luźna karta z fragmentem Vita Hesiodi, zblizenie, BWSK Kielce sygn. Ms.11.

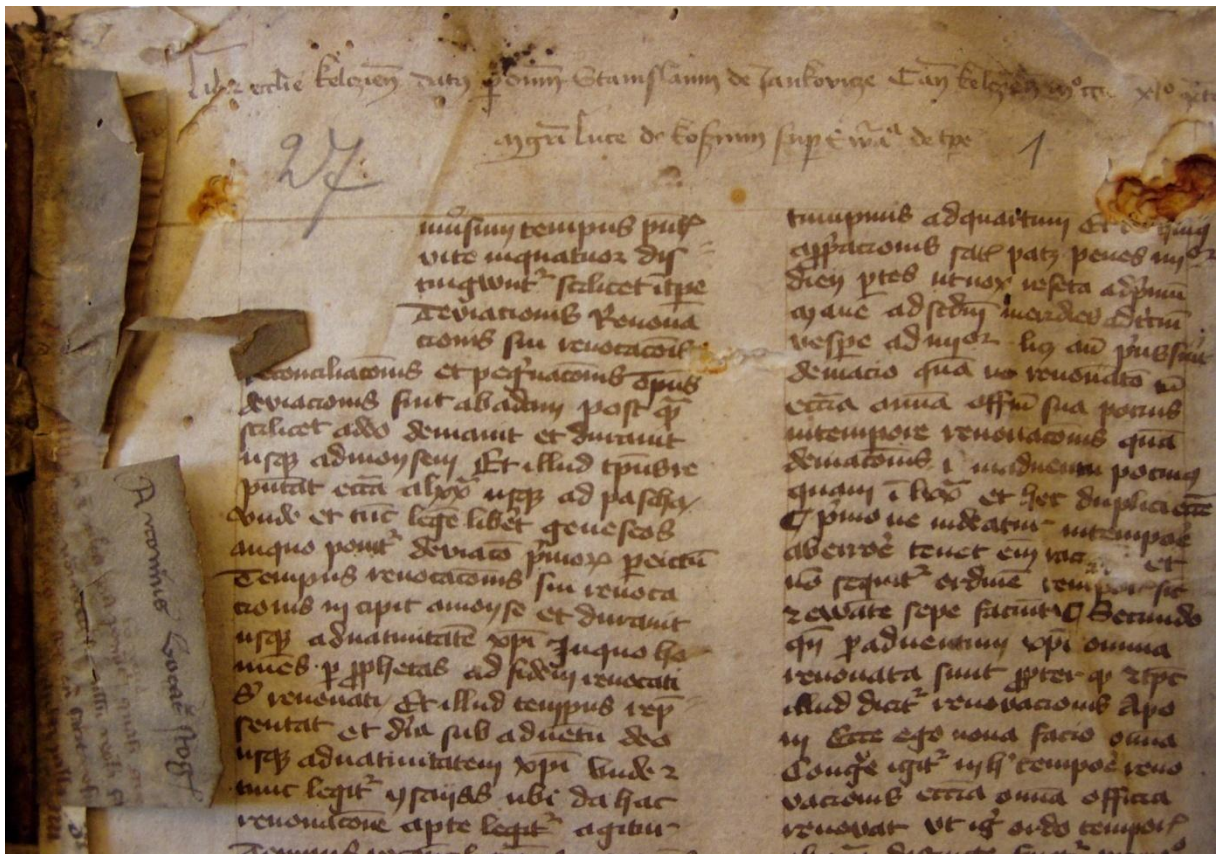
6. Pierwsze uszkodzone karty z *Postyllą* Łukasza z Wielkiego Koźmina, BWSK Kielce sygn. Ms.22.

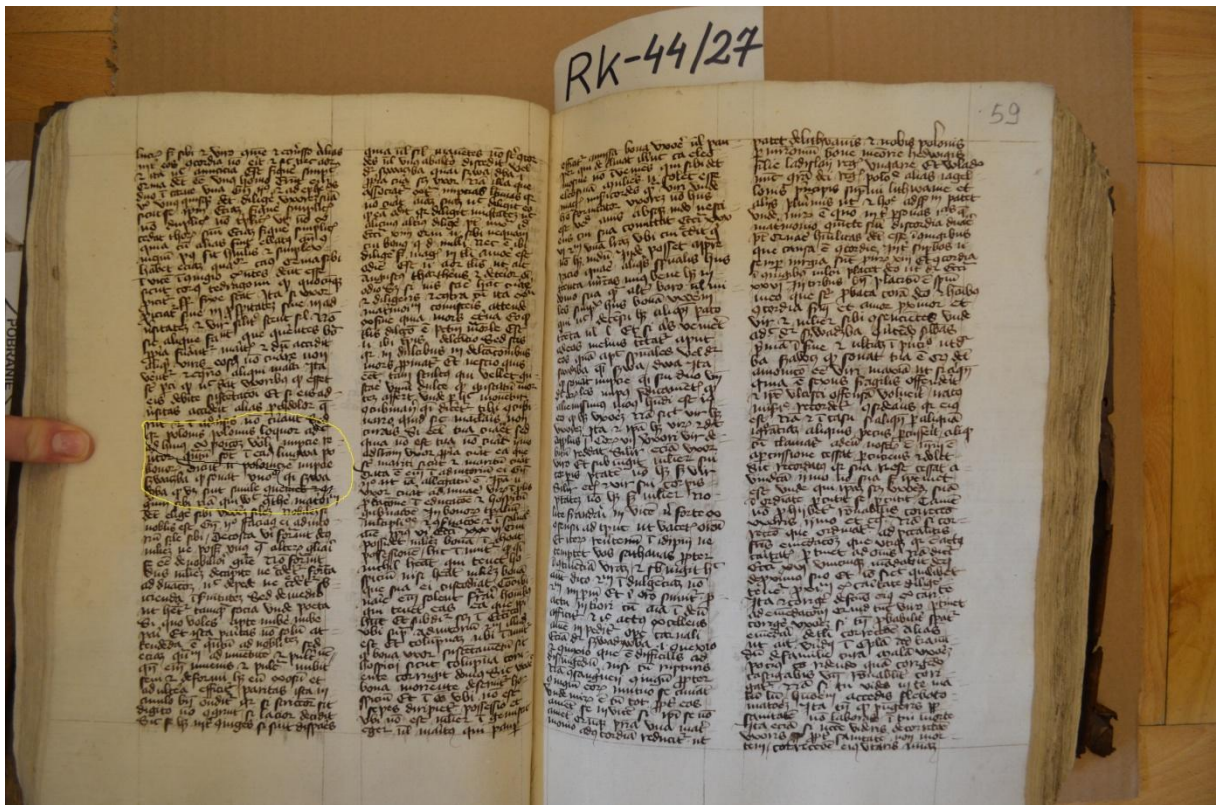
7. Pierwsza karta z *Postyllą* Łukasza z Wielkiego Koźmina. Widok ogólny otwartego rękopisu z przednią okładką. Na górnym marginesie nota proveniencyjna z nazwiskiem kanonika kieleckiego Stanisława z Jankowic: „*Liber ecclesie Kelcziensis datus per dominum Stanislaum de Jankovicze canonicum Kelcziensem M CCCC XL quarto. Magistri Luce de Koszmin super ewangelia de tempore*”, BWSK Kielce sygn. Ms.27.

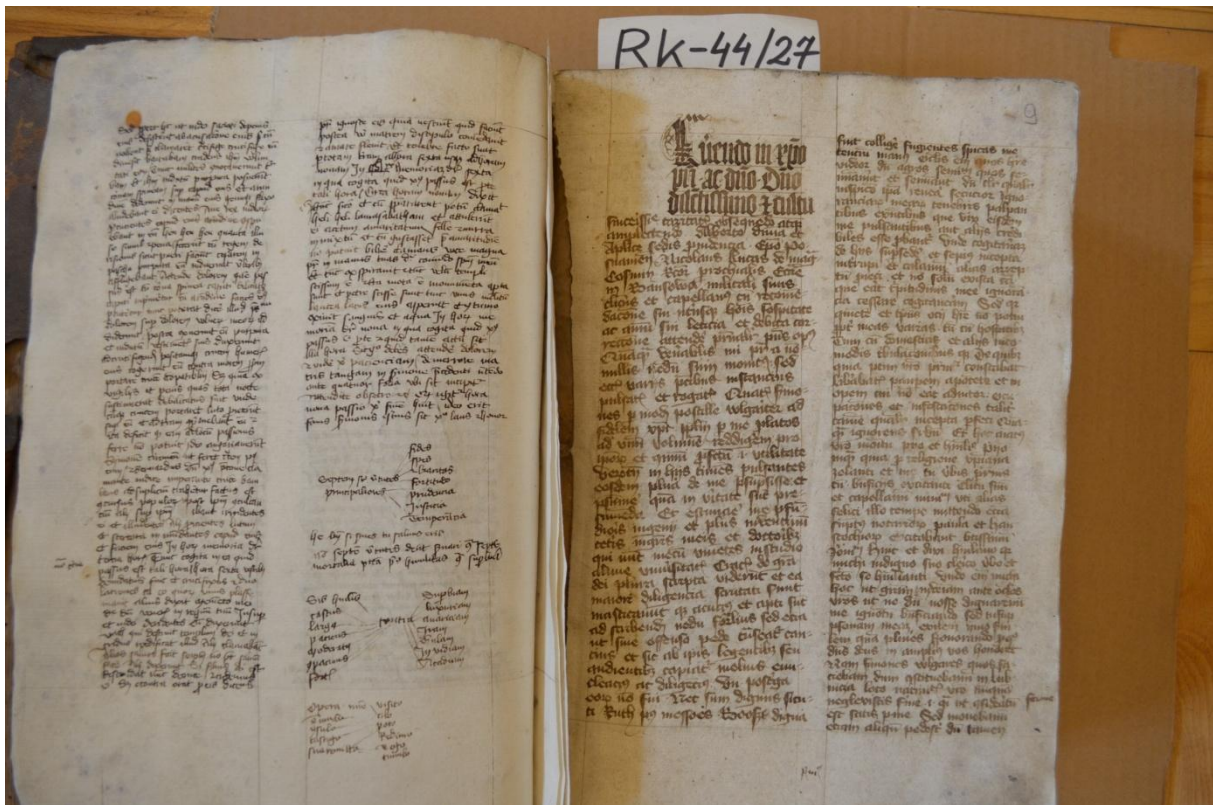
8. Pierwsza karta, BWSK Kielce sygn. Ms.27.

9. Zbliżenie pierwszej karty z notą proveniencyjną na górnym marginesie, BWSK Kielce sygn. Ms.27.

10. Karta 58v z fragmentem kazania: *Dominica I post octavas Epiphaniae* z *Postylli Łukasza z Wielkiego Koźmina* z wykładem słowa „swadźba” (zakreślony), BWS D Kielce sygn. Ms.27.

11. Karta 9r z tekstem *Epistula dedicatoria do Postylli Łukasza z Wielkiego Koźmina*, BWSĐ Kielce sygn. Ms.27.